політична ідеологія

Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України

Ігор Миклащук,
аспірант Національного інституту
стратегічних досліджень

Україна, проголосивши державну незалежність, декларувала засадничими принципами державотворення демократичні цінності. Однак в утвердженні їх вона значно відстає від своїх західних сусідів. Особливо це стало відчутно в останні роки. Автор статті прагне розкрити причини цього явища і висловлює свої міркування щодо можливих резервів прискорення демократичних перетворень в країні, модернізації її суспільно-політичного розвитку.

Актуальність дослідження феномена державотворчої ідеології посилюється у зв'язку з трансформаційними процесами, які відбуваються нині у багатьох країнах, в тому числі й в Україні. Автор вважає, що впровадження державотворчої ідеї є одним з найефективніших засобів реалізації демократичних реформ і гарантування національної безпеки України.

Термін „державотворча ідея" має широку палітру визначень. Близькими за змістом до цього поняття вважаються, зокрема, „державницька", „націєтворча", „державна" ідеологія. Проте між цими означеннями існують суттєві відмінності — в залежності від конкретної історичної епохи, конкретної країни, яких ці визначення стосуються.

Ми вважаємо, що державотворча ідеологія — поняття ширше, ніж державна чи націєтворча ідеологія, адже основною складовою ціннісної системи державної ідеології є стратегія державного розвитку. Однак вона має і певну ваду — це надмірний етатистський характер.

Державотворча ідеологія покликана поєднати процес активного державного і національного розвитку в єдиній системній моделі, де державі відводиться одна відповідальна роль, а інститутам громадянського суспільства — інша. Питання, пов'язані з конструюванням державотворчої ідеології, актуальні для народу і суспільної еліти молодої української держави, яка прагне звільнитися від посттоталітарного тягаря невизначеності. В політичній науці посттоталітарний період визначають

як перехідний, трансформаційний, модернізаційний тощо.

Перш ніж зосередитись на основних проблемах модернізації українського суспільства, зупинимося на понятті „модернізація", оскільки воно трактується науковцями по-різному.

Модернізація в загальному плані означає процес оновлення, осучаснення, тобто набуття менш розвиненими суспільствами ознак, які характерні для більш розвинених суспільств, що, у свою чергу, передбачає необхідність масштабних, цілеспрямованих перетворень в усіх основних сегментах соціальної системи (економічній, правовій, політичній сферах, у сфері соціальних відносин, в культурі, системі освіти тощо) [15, с.7]. На етапі модернізації актуалізується проблема соціального самовизначення, необхідність вибору моделі соціального майбутнього. Сукупність проявів і тенденцій соціальних процесів не тільки об`єктивно впливає на характер ідеологічних процесів у ньому, але й створює передумови для формування різних думок, висновків, оцінок з боку науковців щодо ідеології та ідеологічних явищ.

За два останні десятиліття Україна пройшла складний шлях державного становлення. Визначено довгострокові національні цілі й пріоритети, які закріплені в Конституції та інших основоположних документах. У них йдеться, зокрема, про Україну як демократичну правову державу з соціально орієнтованою ринковою економікою і громадянським суспільством, про євроінтеграційний курс її політики.

Однак пройдений період можна вважати й періодом втрачених можливостей. Маючи на старті свого незалежного розвитку значні переваги у порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами у багатьох сферах, наприклад, в економічній, комунікаційній, воєнно-технічній тощо, офіційний Київ не спромігся ними скористатися. Причин багато: це і брак традицій державотворення, і слабкість стратегічних розробок, і непатріотичність владної еліти тощо. Так, А. Кудряченко, оцінюючи геополітичні виклики сучасній Україні, зазначає, що проголошені 1990 року в Декларації про державний суверенітет України три неядерні принципи: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (читай - в інтересах московської метрополії), визначені ще до суверенного статусу України, принципових змін не зазнали. Перебіг подій від прийняття Акту про незалежність України 24 серпня 1991 року до Всенародного референдуму 1 грудня й Біловезьких угод 8 грудня 1991 року був, на думку дослідника, своєрідним лакмусовим папірцем, який засвідчив набуття сили, чіткіших державотворчих обрисів політичною елітою, але й став показником слабкості її організаційних та науково-аналітичних зусиль. Тогочасний український істеблішмент, за незначним винятком, був пасивним спостерігачем, а не локомотивом творення. Давалися взнаки і конформізм, й історично-традиційне залякування націоналізмом, й інші фактори [7, с. 169].

Перелік старих (і нових) помилок можна продовжувати, але й цього

політична ідеологія

досить для висновку: аби уникнути чогось подібного в майбутньому, необхідно деталізувати національні цілі, конкретизувати їх внутрішню ієрархію з прерогативою доктрин, стратегій та інших державних документів відповідного рівня. Актуальним видається втілення в життя своєрідної державотворчої ідеї, викликаної об'єктивними чинниками державного розвитку країни. Адже й досі серйозні політичні рішення приймаються ситуаційно, в залежності від суспільно-політичної та соціально-економічної кон'юктури. Державні лідери свої стратегії формують від однієї виборчої кампанії до іншої, не замислюючись над шляхами їх реалізації.

Поняття „державотворча ідеологія" викликає неоднозначні оцінки в українській суспільствознавчій науці. Це пов'язується, на нашу думку, передусім з ідеологічною спадщиною ортодоксального марксизму-ленінізму. Внаслідок цього чимало дослідників надають будь-якій ідеології негативного значення, а тим більше — ідеології державотворчій. Державотворча ідеологія часто-густо порівнюється за її формою і змістом з офіційною ідеологією епохи тоталітарного СРСР, коли суспільству нав'язувалася „єдино правильна" державна ідеологія.

У вітчизняному суспільствознавстві проблеми формування державотворчої ідеології знайшли відображення у працях, зокрема, В. Андрущенка, В. Воловика, П. Демчука, І. Гавриленка, О. Лановенка, В. Лісового, М. Михальченка, Т. Мальцевої, Т. Метельової, М. Міщенка, В. Тарана, О. Штики. Ці науковці дотримуються позиції, що державотворча ідеологія має право на існування і має бути важливою складовою суспільно-політичного і соціально-економічного дискурсу. Та все ж серед вчених цього напряму спостерігаються й серйозні розбіжності щодо того, що саме слід під такою ідеологією розуміти.

Є. Головаха і В. Пухляк ще досить давно наголошували: „Слід зрозуміти, що нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, метою яких є відтворення цієї ідеології в масовій та індивідуальній свідомості. Для сучасного суспільства єдиною ідеологією, здатною забезпечити стабільність держави й достатній рівень матеріального і духовного життя людини, є демократична система цінностей, яка базується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці й рівності громадян перед законом" [5, с. 26 - 29]. Подібної точки зору дотримувався й М. Амосов, який писав: „Чи потрібна державі ідеологія? Багато хто зараз сумнівається, говорять – плюралізм думок. Я вважаю – необхідна. Ідеологія визначає державний устрій, і громадяни повинні вірити, що він справедливий. У крайньому випадку — в основному. Інакше – як жити? Для будь-якої діяльності людина визначає мету. Мета всього народу – це і є ідеологія суспільства, розписана в законах. Без ідеї не буде єдності народу, а отже й прогресу в матеріальній і духовній сферах" [1, с. 1].

На нашу думку, державотворча ідеологія є дворівневою структурою.

Перший її рівень включає сукупність ідей і принципів, покликаних сприяти досягненню суспільного консенсусу з питань, які стосуються збереження і розвитку держави. Другий рівень включає сукупність ідей, які впливають на становлення і збереження національного організму.

Однією з базових засад першого рівня є надання легітимації державі як суспільному інституту. Динамічно може розвиватися лише суспільство, яке має ідеологічний стрижень, зрозумілий кожному громадянинові. Ще М. Вебер визначав ідеологічне конструювання як механізм легітимності: „Суспільство утримується як єдине ціле не просто через практичну необхідність і спільність інтересів; його поєднує ідея, що виправдує встановлений соціальний порядок" [3, с. 511 - 534].

Базовими засадами другого рівня є необхідність становлення політичної нації, громадянського суспільства, демократизація суспільних взаємовідносин. Ця необхідність обумовлюється об'єктивними законами суспільного розвитку, які свідчать, що країни, котрі пішли цим шляхом, добилися найбільшого успіху. Становлення таких засад гарантує забезпечення суспільної злагоди і миру.

Важливо розуміти різницю між державотворчою ідеологією і державною моно-ідеологію. Пошлемося на словник-довідник „Вітчизняна етнодержавознавча думка": „...ідеології, які розробляються в процесі формування багатопартійності української державності, не можуть претендувати на статус державної. Одержавши статус державної, будь-яка ідеологія зрештою дискредитує себе й перетворюється на форму тоталітарного мислення" [16, с. 151].

При визначенні ідеологічного інструментарію слід уникати крайнощів. Адже надмірна деідеологізація, так само, як і всеохопна заідеологізованість, деформує суспільну свідомість. Як зауважує М. Михальченко, „саме брак теорії ідеологій і своєрідного ідеологічного бачення заважає бачити в ідеологіях звичайне суспільне явище, яке має свої позитивні й негативні сторони і вселяє страх перед ідеологіями людям, які не розуміють смислу цього феномена. Світ ідеологій, як світ змій, таємничий і страшний через форму прихованого існування, через те, що й ідеології і змії можуть „ужалити" в будь-який момент навіть своїх господарів. Але умілі ідеологи і змієлови можуть використати ці засоби на користь людям, а ідеологічні засоби, як і зміїна отрута, можуть бути ліками для людства" [8, с. 108].

Досліджуючи державотворчу ідеологію, необхідно відповісти на наступні питання: „Чому така ідеологія затребувана? Що вона собою являє? Хто повинен бути її носієм і розробником? Де встановлено межу між ідеологією й правами та свободами громадян? Який вплив ця ідеологія чинитиме на становлення української політичної нації? Як вона має поєднуватися зі стратегією національного розвитку?".

Вважаємо, що державотворча ідеологія — це важлива складова національного й суспільного інтересу. До речі, в сучасному суспільствознавстві ці поняття розрізняються. Поняття „національного

політична ідеологія

інтересу" стосується, насамперед, зовнішньої політики, а внутрішня складова вважається суспільним інтересом.

В. Горбулін і А. Качинський наголошують, що суспільні та національні інтереси не виключають одне одного — на суспільний інтерес значно впливає міжнародна ситуація. А на національні інтереси впливають такі внутрішні фактори, як ступінь соціальної стабільності і політичної єдності в країні. З іншого боку, ототожнення суспільних і національних інтересів може призвести до нехтування специфікою зовнішньої політики, її відносної самостійності, зведення її до внутрішньої політики держави, а протиставлення — до абсолютизації розбіжності інтересів держави і громадянського суспільства [10].

При визначенні поняття „державотворча ідеологія" значної уваги слід надавати ціннісному аспекту. Ціннісні орієнтації – найважливіша складова масової свідомості, що визначає реакцію людей на явища дійсності і спрямування їх поведінки. В сучасних умовах посилюється їх роль як мотиваторів дій соціальних спільнот, котрі спрямовують соціум у майбутнє. Наявність політичного та ідеального плюралізму сприяє утворенню широкого спектра цінностей.

Великого значення набувають політичні цінності, які мають забезпечувати безпеку особи, суспільства, держави, регіону, людства. В. Андрущенко визначає політичні цінності як політично значущі явища, процеси, предмети, основи, сторони політичного життя, феномени політичної свідомості. Такими цінностями він вважає демократію, гуманізм, солідарність, суверенітет, волю, рівність, справедливість, гідність тощо [2, с. 328]. На переконання М. Головатого, політичні цінності відображають найвищі принципи, які забезпечують злагоду в суспільстві або в окремих соціальних групах стосовно основних напрямів розв'язання проблем, віру в бажаний і найкращий тип політичної системи, у політичну мету, засоби її досягнення та уявлення про них [4, с. 221].

Особливий інтерес викликають цінності ідеологічного характеру. Адже ідеології, з різним ступенем їх вираження, існують в будь-якому суспільстві, позаяк ідеологія зосереджується навколо групи цінностей, котра закладається її творцями і в значній мірі формується історично. Отже ідеологія через своє ціннісне ядро впливає на соціальні відносини в соціумі. Будь-яка політична ідеологія є певним набором цінностей. М. Розов визначає цінності як граничні нормативні підстави актів свідомості або поведінки людей [11, с. 57].

Державотворча ідеологія є системою ціннісних орієнтацій. Її можуть виробляти й поширювати спеціалізовані групи людей всередині політичних еліт – теоретики, ідеологи, лідери і т. д. Інституційними органами виробництва державотворчої ідеології є держава та її інститути, а також інституції громадянського суспільства.

Завдяки виконанню специфічних функцій (футурологічної, інтегруючої, пізнавальної, аксіологічної, інтегруючої, захисної тощо) державотворча

ідеологія може забезпечувати діяльнісну зміну соціальної дійсності, а також політичну адаптацію індивіда, групи, етносу тощо. Саме в межах такого підходу ми й розглядаємо державотворчу ідеологію в нашому дослідженні.

Ціннісний характер державотворчої ідеології є її якісною особливістю. Завдяки своїй ідеологічній структурі, державотворча ідеологія перетворює цінності, розроблені в теоретичній концепції, в побутові уявлення індивідів. Адже кожна політична ідеологія призначена для того, щоби пропонувати соціуму власну шкалу соціальних цінностей. Як зазначав Н. Луман, цінності, до яких апелює політична ідеологія, не стільки утилітарно-прагматичні, скільки перспективно-смислові, виражені в теоретизованій формі.

Ієрархія цінностей, до яких апелюють політичні ідеології, містить у собі абсолютні цінності, якими є людина і людство, природні ресурси, цінності соціального життя – суспільні інститути, структури і технології, наукові знання, естетичні і моральні настановлення. Особливе місце у ній належить цінностям моральним.

Державотворча ідеологія має бути ціннісною системою, у якій повинні превалювати цінності всього соціуму, а не окремих соціальних груп. Через популяризацію системи загальних принципів вона покликана дати відповіді на питання: „Хто ми є? Куди рухаємося? Що будуємо? Як будуємо?". Тільки коли дамо відповіді на ці питання, зможемо мобілізувати суспільство на виконання актуальних для нього завдань.

Таким чином, державотворча ідеологія стає: 1) рушієм суспільного розвитку — в цьому полягає її ключовий прикладний аспект; 2) вона впливає на легітимацію влади, тобто на здатність певного режиму досягати суспільного визнання і виправдання обраного політичного курсу, прийняття цим режимом політичних рішень, кадрових чи функціональних змін у структурах влади; 3) ідеологія стає дороговказом і системою координат для людини і суспільних груп загалом, забезпечує відчуття єдності в інтересах спільної праці.

Актуальність і необхідність становлення української державотворчої ідеології викликана кількома важливими факторами. По-перше, це відносна нетривалість в часі суверенного статусу України. По-друге — процеси, зумовлені глобалізацією. Окрім того, важливого значення набуває і соціальний чинник.

Перший фактор пояснюється несформованістю української національної ідентичності, браком громадського консенсусу з питань стратегічного характеру, низьким рівнем політичної культури населення.

Можна погодитися з М. Рябчуком, який говорить про співіснування на теренах України двох національних проектів: „Перший проект виразно відмежовується від совєтсько-імперської спадщини і трактує її переважно як накинену окупантами. Другий проект намагається інкорпорувати в

політична ідеологія

себе цю спадщину – з усіма її символами, наративами та стереотипами. Ці два проекти, зрозуміло, є несумісними, оскільки неможливо примирити совєтський та антисовєтський дискурси, імперську та антиімперську спадщини. Як наслідок, Україна залишається полем бою двох супротивних ідеологій, наративів, візій минулого і майбутнього" [12].

Як не дивно, але боротьба за історичну пам'ять стала вагомою складовою процесу українського національного становлення під тиском російської історіографічної доктрини, яка формувалася протягом кількох століть і остаточно утвердилася в радянський період. Вона грунтується на ідеях спільного походження трьох східнослов'янських народів, де росіянам відводиться роль „старшого брата". Українська історична традиція в умовах перебування у складі імперії вимушено приймала ці настанови, але після набуття незалежності Україна прагне сконструювати власну концепцію історії. Зіткнення різних інтерпретацій історичних подій становить загальний ідеологічний контекст українсько-російських відносин

Феномен національного становлення ускладнюється у зв'язку із зростанням впливу глобалізації, яка висуває на перший план проблему збереження національної самобутності та ідентифікації. Цей процес охоплює все більшу територію. Проявляється він, за М. Арчером, М. Елброу, Е. Гідденсом, Е. Тірікьяном, Р. Робертсоном, у комплексності змін, домінуванні глобального над локальним, елімінації етнічного фактора, гібридизації культури та побудові громадянського суспільства, що чинить потужний вплив на систему цінностей.

Раніше національна самобутність зберігалася завдяки можливості асиміляції інородних впливів у власному етнокультурному середовищі. Однак під тиском глобалізації і зростання ролі комунікацій поступово нівелюються національні культурні цінності, відбувається їх заміна на цінності масової світової культури. Е. Сміт, наприклад, зазначає, що „нова глобальна культура універсальна й позачасова" і, будучи „еклектичною, вона байдужа до часу й місця... Вона мінлива й безформна... Постмодерна космополітична культура поширюється засобами масової інформації й телекомунікаціями по всьому світу" [13]. Саме через це державотворча ідеологія може гарантувати збереження патріотичних почувань не завдяки культурній вищості чи кардинальній відмінності від інших, а завдяки сформованій системі цінностей.

Державотворча ідеологія покликана сприяти збереженню цілісності держави та її зміцненню, подоланню загроз сепаратизму, залученню до державотворчого процесу представників етнічних, регіональних, мовних та інших груп, зміцнення внутрішньої консолідації суспільства та міжетнічного миру, становлення політичної нації, розвитку громадянських зв'язків, віднайденню місця країни в системі геополітичних і культурних координат [4, с. 121 - 122].

Висновки

Поняття державотворчої ідеології, незважаючи на різні її визначення, є важливою складовою процесу трансформаційних змін, які відбуваються в Україні.

Затребуваність державотворчої ідеології обумовлюється об'єктивними чинниками державного розвитку України. Вона має дати відповідь на серйозні питання трансформаційного і демократичного періоду. Державотворча ідеологія покликана поєднати процес активного державного та національного розвитку в єдиній демократичній системній моделі.

При використані поняття „державотворча ідеологія" значної уваги слід надавати ціннісному її аспекту.

Необхідність становлення української державотворчої ідеології обумовлена впливом кількох важливих факторів. Це, по-перше, відносна нетривалість в часі суверенного статусу України. По-друге, процеси, зумовлені глобалізацією.

Державотворча ідеологія може чинити вплив на інтенсивність становлення і збереження національної та етнічної ідентичності. Адже становлення національної ідентичності неодмінно супроводжує націєтворчий процес. Отже необхідно висунути наступні завдання: сконструювати свою історію; сконсолідуватися довкола українства як спільноти — у найширшому розумінні цього слова; генерувати сенс нашого існування з проектом майбутнього. Слід визначити, чого ми прагнемо в коротко- і довготерміновій перспективі, іншими словами — окреслити українську мрію.

Література:

1. **Амосов Н. М.** Идеология для Украины / Николай Михайлович Амосов. – К.: DEMID, 1997. – 36 с.

2. **Андрущенко В. П.** Духовні основи політики. Політологія: Підручник / В. П. Андрущенко, І. С. Дзюбко та ін. — К.: Вища школа, 2001. — С. 309 — 353.

3. **Вебер М.** Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с нем., общ: ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

4. **Головатий М. Ф.** Соціологія політики: Навч. пособник / М. Ф. Головатий — К.: МАУП, 2003. — 504 с.

5. **Головаха Є.** Політична соціалізація в посткомуністичній країні. Є. Головаха, В. Пухляк // Політична думка. - 1994. - №2. – С. 26 – 29.

6. **Горак Г. І.** Філософія: Курс лекций / Галина Іванівна Горак. — К.: Вілбор, 1997. — 272 с.

7. **Кудряченко А. І.** Геополітичні виклики сучасної України / А. І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2006. - №1. – С. 167 - 174.

політична ідеологія

8. **Михальченко Н. И.** Украинское общество: трансформация или лимитроф Европы? / Николай Иванович Михальченко. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

9. Передумови та перспективи формування соціальної держави в Україні [Електронний ресурс] / Токарський Т. Б. // Стратегічна панорама - 2007. - №1. - Режим доступу до журн. : http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/p2007-1.pdf

10. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України [Електронний ресурс] / Горбулін В. П., Качинський А. Б. // Стратегічна панорама – 2005. – №3. – Режим доступу до журн. : http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue=2005_3

11. **Розов Н. С.** Ценности в проблемном мире: философские обоснования и социальные приложения конструктивной аксиологии / Николай Сергеевич Розов. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1998. – 292 с.

12. **Рябчук М.** Культура пам'яті та політика забуття / М. Рябчук // Критика. – 2006. – № 1 - 2.

13. **Сміт Е.** Національна ідентичність / Ентоні Сміт. - К.: Основи, 1994. – 224 с.

14. Стенограма прес-конференції Президента України Віктора Ющенка „Політика нового реалізму". – http://www.president.gov.ua/news/data/28_16613.html

15. Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування. Збірник науково-експертних матеріалів / За редакцією М. М. Розумного. - К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. - 94 с.

16. Українська державницька ідея / Вітчизняна етнодержавознавча думка // Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник. - К.: Либідь, 1997. – С. 473 – 477.